

Майстренко В. С., Корнєв О. В.

УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ІСТОРІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ ТА ДОНБАСУ (1926 – 1930 рр.)

Питання про роль Української Автокефальної Православної Церкви в історії Слобожанщини та Донбасу належить до цікавих, але малодосліджених проблем вітчизняної історії, оскільки за радянської влади дослідження цієї теми фактично заборонялося, а праці істориків з української діаспори базувалися на вкрай обмеженій джерельній базі. Період 1926 – 1930 рр. має в історії УАПЦ виключне значення: адже саме на цей час припадає її розквіт. Протягом 1926 – 1930 рр. УАПЦ помітно зміцнила свої позиції, що врешті-решт і призвело до її насильницького знищення сталінською диктатурою. Втім, УАПЦ залишила помітний слід в історії України взагалі та обраних нами для дослідження регіонів зокрема. Отже, ми ставимо на меті подати докладний нарис історії УАПЦ на Слобожанщині та Донбасі, який, на нашу думку, по-перше, сприятиме розвінчанню міфу про споконвічну зросійщеність цих теренів, а по-друге, дозволить читачеві краще зрозуміти та усвідомити тернистий шлях будівництва української національної церкви в умовах різкого переходу від політики декларованої більшовиками «українізації» до хвилі терору проти носіїв ідеології «українського буржуазного націоналізму».

1917-й рік спричинив всеохоплюючий переворот у житті громадян конаючої Російської імперії. Національні окраїни колишньої держави Романових почали боротьбу за незалежність від імперського центру, спостерігалось стрімке відродження їхньої культури та національних традицій. Помітно позначилися відцентрові тенденції й на житті Російської Православної Церкви, де після кількасотлітньої «сплячки» нарешті прокинулися реформісти та національні угруповання, що прагнули до здобуття автономії в межах РПЦ або цілковитої незалежності від неї.

Спроби переконати очолювану Патріархом Тихоном консервативну групу, яка домінувала в РПЦ, у необхідності надання Українській церкві автокефалії (незалежності) не дали бажаних результатів (на відміну від, скажімо, вимог Грузинської церкви). Але українські автокефалісти не відмовилися від своїх прагнень. Вже 1921 року – в умовах окупації Києва більшовиками – у давній українській столиці було скликано

надзвичайний з'їзд – Всеукраїнський Церковний Собор Української Автокефальної Православної Церкви. На Соборі *канонічним* чином Александрійської церкви перших століть християнства (покладання рук пресвітерів) протягом 20-23 жовтня 1921 р. в соборі св. Софії відбувалося висвячення видатного українського діяча протоієрея о. Василя Липківського на Митрополита Київського та всієї України. Однією з найважливіших постанов цього Собору, яка стала наріжним каменем подальшого функціонування УАПЦ, було запровадження живої української мови під час Богослужінь, що суперечило позиції консервативної ієрархії РПЦ, яка визнавала священними зирянську, татарську та японську мови, але відмовляла в цьому статусі мові українській. Духівництвом УАПЦ за короткий термін було відновлено старовинні українські церковні співи, колишні обрядові традиції, мистецтво. Митрополит Василь прагнув відродити в українській національній церкві все те, що було втрачено після її незаконного переведу під управління Московської Патріархії 1686 р. Попри антирелігійні переслідування з боку більшовиків, УАПЦ швидко зміцніла та вже наприкінці 1926 р. нараховувала 32 єпископи та понад 3 тис. священників¹, суттєво потіснивши потужні загальносоюзні «Тихонівську» та «Обновленську» (на Україні діяв її підрозділ – Українська Синодальна Церква) церкви та дрібніші місцеві утворення – «Дієву Церкву» та керовану Собором Православних Єпископів усієї України «Українську Православну Автокефальну Церкву»; остання постала внаслідок розкольникської діяльності радянських спецслужб, метою яких була дезорієнтація віруючих українців та послаблення українського автокефального руху шляхом створення 1922 р. українського за формою, але неукраїнського за змістом лояльного до комуністичного режиму релігійного об'єднання-двійника, яке найбільше зусиль доклало саме до боротьби проти УАПЦ².

Внаслідок першої хвилі влаштованого більшовиками антицерковного терору (перша половина 1920-х років) УАПЦ на Слобожанщині була обезголовлена (Архієпископ Олександр був заарештований та засланий)³. За таких несприятливих умов 1926 р. перед місцевим духовництвом гостро постало кілька важливих питань, зокрема про ухвалення Статуту Харківсько-Слобожанської Округової УАПЦ та вибори виконавчого органу її Собору – Округової Церковної Ради (ОЦР). Не бажаючи посилення УАПЦ, влада всіляко намагалася перешкодити її відродженню. Так, наприклад, сьогодні відома

інструкція республіканського Адміністративного відділу НКВС до Адмінвідділу Харківського округу наступного змісту: «Цим НКВС ставить Вас до відома, що Статут Центральної Автокефальної Ради не зареєстровано, відповідно приймати різного роду клопотання та заяви від її імені чи імені її уповноважених не варто. У кожному окремому випадку потрібно приймати заяви безпосередньо від самих громад»⁴. Втім, після низки клопотань⁵ 20 жовтня 1926 р. відбулася скликана Харківською Округовою комісією з унормування церковного життя Предсоборна нарада УАПЦ на Слобожанщині, що проходила в помешканні Округової Комісії (м. Харків, вул. Залютинська, 67) за головуванням прот. Леонтія Юнакова, яка обрала делегатів на Покровські збори УАПЦ у м. Києві, задекларувала бажання обрати на Харківську кафедру арх. Лубенського Йосипа Оксіюка та висловила претензії до колишнього скарбника Округової комісії⁶.

Вкрай напруженим виявилось засідання Зборів Харківсько-Слобожанської УАПЦ 30 листопада – 1 грудня 1926 р., де були присутні 38 делегатів, зокрема 26 мирян. Представники Вільшанської, Двурічно-Кутської, Мерешанської, Мурафської, Пархомівської, Перелісенської, Славногородської, Слобідської, Солоницівської, Дружківської парафій, а також парафії Кафедрального собору св. Миколая у м.Харкові, Костянтинівської, Котелев'янської, Котелевської, Охтирської громад, а також громад Липового Гаю, Ясної Поляни та Григорівки розповідали про свої успіхи та труднощі на шляху церковного будівництва, зокрема про матеріальні проблеми, суперечки із владою, боротьбу з представниками інших конфесій («тихонівці», УПАЦ) за храмові приміщення, нечисленні внутрішні чвари⁷. Збори звернули увагу майбутньої Округової Церковної Ради на необхідність «...якомога в негайний термін просити Держвладу звільнити зі заслання Арх. Олександра й повернути на Україну»⁸, ними було прийнято до відома Статут УАПЦ та ухвалено рішення вжити заходів для якнайскорішої його реєстрації, були обрані ОЦР, її Суд та ревізійна комісія⁹, на посаду округового благовісника було обрано священника Анатолія Ляхна¹⁰, але найгостріші дискусії постали під час обговорення кандидатур на Харківську кафедру. Прот. Юнаків, якого місцеве духовництво активно висувало на Харківсько-Слобожанського єпископа, клопотався про збереження цієї кафедри за репресованим арх. Олександром. На зборах була оголошена скорботна відозва останнього до парафіян: «Ніколи не забуду Вас в своїх

молитвах до Бога й зараз благаю Всевишнього про одне, що[б] Він сподобив мене хоч раз до смерті глянути на рідну землю, побачитись і поєднатись з Вами в натхненій молитві до Нього за рідний край»¹¹. У відозві до клиру Арх. Олександр просив духовництво співпрацювати з новим єпископом. Прот. Юнаків знову відмовляється від кафедри, те саме робить прот. Кочет, врешті-решт залишаються дві реальні кандидатури – єп. Полтавського Юрія Жевченка та арх. Чернігівського Івана Павловського, між якими Збори роблять вибір на користь останнього. Присутній на Зборах єп. Марко Грушевський висловив думку про можливість відкриття в Харкові Богословської школи або навіть Академії, яку прийняли до відома¹². З цього часу й до самої ліквідації УАПЦ 1930 р. Слобожанська кафедра належала арх. Іванові Павловському, який за неповні 3 роки досяг значних успіхів у розбудові своєї єпархії, чому сприяли як його особисті якості, так і підготований здійснюваною більшовиками з 1923 р. «українізацією» ґрунт.

Протокол Пленуму ОЦР Слобожансько-Донецької УАПЦ від 16 лютого засвідчив її значні успіхи. Так, наприклад, Мереф'янська парафія вже подолала свої раніші негаразди, там спостерігалось підвищення релігійності, поряд з художнім існував народний хор. Під впливом Слобожансько-Донецької УАПЦ виникає рух за приєднання до неї Введенської церкви у м. Сумах, такий самий рух спостерігався в с. Писарівці. Відтік парафіян до УАПЦ поставив на межу зникнення парафію УПАЦ в Дружківці. Пархомівська парафія витіснила зі своєї території громади інших конфесій. Особливо показовим є повідомлення зі Славногородки: «Відношення населення до УАПЦ приємне. Ті, що вороже ставились до неї, майже всі приєднуються, непорозуміння, що мали місце в парахвії, залагодились. Матеріальний стан парахвії покращується добровільними офірами парахвіян»¹³. Після приїзду Всечесного арх. Івана до Вільшанської парафії спостерігалось «інтенсивніше поширення справи УАПЦ»¹⁴, до якої виявила бажання приєднатися іноконфесійна Покровська парафія. Після обговорення доповідей з місць одноголосно було прийнято резолюцію, яка передбачала 1) встановлення сталих організаційних взаємовідносин між ОЦР та парафіями; 2) звернення уваги на підупалі парафії та всебічну допомогу їм з боку ОЦР; 3) прохання настоятелів та ради парафій своєчасно інформувати ОЦР про зростання суміжних автокефальних громад. Фінансова допомога осередкам мала здійснюватися шляхом збільшення членських внесків

на місцях та доведення кошторису ОЦР до мінімуму. Передбачалася широка експансія Слобожансько-Донецької УАПЦ. Особливу увагу присутніх Арх. Іван звернув на важливість та шляхи поширення справи УАПЦ на Слов'янщині та Донеччині¹⁵.

Про те, наскільки потужним у цей час був вплив Слобожансько-Донецької УАПЦ на представників місцевих осередків інших конфесій, свідчить, наприклад, персональна картка псаломщика-«тихонівця» Петра Ленчинського з Успенської громади с. Барвінкове. У тогочасному Барвінківському районі абсолютно домінували «тихонівці», чиї чільники були добре відомі своїм прохолодним, а нерідко й відверто ворожим ставленням до українського національного руху. Але при цьому представники нижчого та середнього духівництва з цього району, де не було жодного осередку УАПЦ, часто заповнювали свої персональні картки українською мовою, а псаломщик Ленчинський у своїй персональній картці навіть зазначив, що Богослужіння можна відправляти українською мовою, коли того бажають віруючі¹⁶. Цей документ є надзвичайно важливим, бо засвідчує, що навіть на такій периферії автокефального руху, якою був Барвінківський район, принаймні частина населення бажала, щоб Богослужіння відправлялося рідною мовою, і, що ще важливіше, серед місцевого духівництва були люди, які принаймні з розумінням (якщо не симпатією) ставилися до таких настроїв віруючих.

Важливою подією став Собор Слобожансько-Донецької УАПЦ, який відбувся 4 травня 1927 р. у м. Харкові (приміщення Миколаївського Кафедрального Собору), де було переобрано ОЦР. З матеріалів цього Собору ми довідуємося, що Слобожансько-Донецька УАПЦ на цей час вже мала своє власне видавництво та видавала власний журнал «Церква і життя», який набув значної популярності в межах цілої України. Цим видавництвом вже було видано зокрема Статут УАПЦ та «Діяння Всеукраїнського Православного Собору», які мали поширюватися в парафіях поряд із журналом¹⁷.

Мали місце значні здобутки Слобожансько-Донецької УАПЦ в організації церковних та народних хорів¹⁸, проводилася робота з видання нот для селянських хорів, збирання народних творів з метою покладення їх на ноти та подальшого використання Церквою. Вочевидь, така культурна праця помітно впливала на настрої віруючих. Так, Охтирська парафія мала хор з 16 чоловік та хорові голоси, симпатії населення Охтирки були на боці автокефального руху,

тутешній осередок УАПЦ впевнено перемагав у боротьбі з місцевими «тихонівцями» та «обновленцями», які швидкими темпами втрачали своїх парафіян¹⁹. Переходило до лав Слобожансько-Донецької УАПЦ й духовництво з інших конфесій, але Арх. Іван приймав далеко не всіх бажаючих, зокрема колишнього священника-«обновленця» Сулиму, чії симпатії до автокефального руху були цілком певними, було прийнято без жодних ускладнень, натомість іподиякону Семенові Анатову-Ткаченку відмовили, оскільки він паралельно підтримував тісні зв'язки з «тихонівцями» та «обновленцями»²⁰.

Про масштаби культурної праці Слобожансько-Донецької УАПЦ свідчать відомості з протоколу №13 засідання видавничої комісії при Харківській ОЦР журналу «Церква й життя», яким цікавилися співробітники бібліотеки Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові, його передплачували Лубенська Округова Церква, Уманська та Бердичівська ОЦР, а до всіх парафій УАПЦ Автономної Молдавської ССР журнал надходив безкоштовно²¹. У жовтні 1928 р. на засіданні Харківської ОЦР розглядалася можливість відкриття парафії у м. Сталіне, а священник Слобожансько-Донецької УАПЦ о. Федір Руденко, який у вересні 1928 р. підняв питання про заснування парафії в м. Богодухові, займався у цей час поширенням справи УАПЦ на Кубані, зокрема в м. Краснодарі²². Навіть 2 жовтня 1929 р., коли УАПЦ вже почала конати в лещатах сталінської репресивно-каральної машини, на засіданні Харківської ОЦР було підняте питання про створення нової парафії в с. Привольному (Донбас)²³.

Перед тогочасною УАПЦ стояло чимало проблем, які до сьогодні викликають розбрат в українському православ'ї. Зокрема віруючих з Василівської парафії с. Прелісного, що на Артемівщині, бентежило питання: «...що то є Українська церква та чи є вона Благодатна?». Місцеві парафіяни стверджували, що «сусідні парафії інших орієнтацій дорікають нам Безблагодатністю нашої церкви», а за 6 років їхнього перебування в УАПЦ ніхто не пояснив їм цього питання. Отже, прелісенські парафіяни звернулися за роз'ясненням до Арх. Івана під час його перебування в їхньому селі. Арх. Іван розвіяв сумніви віруючих та виніс сувору догану настоятелю місцевої церкви о. Ларіонові Мельниченку за те, що він вчасно не роз'яснив віруючим цього питання, та докоряв йому небажанням носити рясу, коли о. Ларіон не відправляв треби або служби, відсутністю Парафіяльною

Ради, а також повільною українізацією місцевого церковного хору²⁴. На засіданні Наради духовництва Слобожансько-Донецької УАПЦ, що відбулася 20 грудня 1928 р. за присутності митрополита Миколая Борецького, який заступив місце репресованого Василя Липківського, Арх. Іван звернувся до учасників Наради з наступними словами: «Коли інші церкви на Україні існують несвідомістю вірних, то ми повинні *зліквідувати духовну темряву* і цим самим *вернуть* до рідної Церкви *весь народ Український*. Питання *свідомості* наших парафій є питання життя нашої Церкви...»²⁵.

Але негаразди, подібні до тих, що були в с. Прелісному, були скоріше виключенням, ніж правилом. Сусідня численна та свідома Микільська парафія м. Ново-Слов'янська, яку очолював о. Дмитро Павловський, була зразковою, отже, на засіданні Харківської ОЦР від 19 вересня 1928 р. було вирішено утворити в Ново-Слов'янську «Районовий осередок для тіснішого об'єднання й зміцнення парафій Артемівщини й поширення Української церковної справи»²⁶.

Втім, умови життя Слобожансько-Донецької УАПЦ, як і УАПЦ в цілому, були вкрай складними. Скрутний стан час від часу змушував Харківську ОЦР нагадувати парафіям про необхідність сплатити борги за членськими внесками²⁷. Однак ОЦР (всупереч бажанню Рад деяких парафій) наполягала на добровільному визначенні віруючими обсягів своїх членських внесків. ОЦР було встановлено фіксовані офіри за виконання релігійних обрядів, перевищувати які заборонялося, «малоспроможні» мали сплачувати «по змозі»²⁸. Внутрішні чвари були для Слобожансько-Донецької УАПЦ нетиповим явищем, але коли вони траплялися, це додатково сприяло дезорганізації її життя, як було, наприклад, під час компрометуючого виступу настоятеля Дружківської парафії о. Віктора Білкина проти свого попередника о. Андрія Жорняка та супутніх звинувачень до Арх. Івана та ОЦР з приводу фаворитизації окремих священників на шкоду решті духовництва²⁹. Чудовою ілюстрацією приниження Церкви взагалі та УАПЦ зокрема може слугувати заява Парафіяльної Ради Миколаївського Кафедрального Собору від 15 листопада 1927 р., де Рада просить в Окрадмінвідділу та Відділу культів дозволу «переробити» «одне на престольне покривало», бо потрібно «до Єпископського одягу два омофори червоних». Наприкінці заяви Парафіяльна Рада зазначає: «На це буде складени[й] і подани[й] Вам акт»³⁰. Але інспіровані більшовиками неприємності подібного

характеру не могли зупинити загального поступу справи УАПЦ, яка навіть наважувалася сперечатися з владою з приводу «непомірного оподаткування священнодіячів»³¹.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років більшовики влаштовують другу хвилю антицерковного терору. Протягом цього періоду на час релігійних свят проводяться антисвяткові кампанії шляхом демонстрації атеїстичних кінофільмів, співу атеїстичних пісень, декламації школярами віршів відповідного змісту, відбувається проведення антирелігійних карнавалів, а також насильницьке відчуження церков з їх подальшим закриттям або передачею в користування різним установам³². Антирадянські дії духівництва більшовики «виявляли» та успішно «викривали» в усіх царинах життя. Наприклад, Харківський Окрадмінвідділ повідомляв Адміністративного НКВС таємним листом від 24 липня 1929 р. про те, що масові випадки виходів з колективних господарств селян з с. Бочкове Вовчанського району пояснюються тим, що в селі «...трапився випадок «чудо», себ-то, обновила частина купола, на якій віруючі бачуть «матер божію». Що-б ліквідувати «чудо», комсомольці в ночі покрили фарбою те місце, але це не ліквідувало «чудо», а навпаки паломничество стало ще більш к місту «чуда», йдуть паломники не тільки зі сміжних селищ, але із далеких районів. По неділях збираються декілько сот чоловіків та жінок. Таємні елементи розповсюджували анти-радянську агітацію...»³³.

Й. Сталін та його поплічники зробили особливий акцент на боротьбі проти УАПЦ, яка вважалася, вочевидь, найбільш небезпечною, оскільки носила в собі бацилу «українського буржуазного націоналізму». Достатньо промовистим, на нашу думку, є той факт, що ще в першому півріччі 1926 р. на утримання таємних співробітників у лавах УАПЦ ДПУ УСРР витрачало на 1020 крб. більше, ніж на утримання агентури в лавах найчисельнішого та найміцнішого «тихонівського» руху (5940 крб. проти 4920 крб.!)³⁴. З жовтня 1928 р. починаються посилені перевірки особового складу УАПЦ на наявність «ворожих елементів». Рятуючи свою церкву та парафіян від сталінського терору, Арх. Іван та очолювана Дмитром Оробинським Харківська ОЦР намагалися максимально задовільнити «цікавість» НКВС, надавши максимум інформації, але одночасно вони хотіли захистити своє духівництво від необґрунтованих підозр та звинувачень, наголошували на відсутності «ворожих елементів» у своїх лавах, непрямо відмовлялися видавати катам жертв зі свого

середовища³⁵. Навіть до тих представників духовництва, які з певних причин не надавали відомостей про себе (а це загрожувало безпеці всього духовництва Слобожансько-Донецької УАПЦ), Харківська ОЦР ставилася достатньо м'яко. Наприклад, дияконові Іванові Андрієнку, котрий зігнорував кілька прохань надати відомості про себе, востаннє запропонували в тижневий термін подати необхідні відомості, а коли він відмовиться, ОЦР «змушена буде порушити питання щодо подальшого перебування його особи в складі священнодіячів УАПЦ» (уся фраза після перших двох слів була закреслена, а далі рукою Арх. Івана було дописано таке: «...зробити з цього відповідні висновки»)³⁶. 27 червня 1929 р. у Харківській міськраді з'явився проект передачі Миколаївського Кафедрального Собору Слобожансько-Донецької УАПЦ у користування радянській культурній установі³⁷. Намагаючись відвернути від себе нову хвилю репресій, Харківська ОЦР ще 3 квітня 1929 р. пішла навіть на *перегляд та виправлення тексту Богослужбових книг*³⁸, але як свідчать подальші події, до бажаного результату це не призвело.

Передбачаючи імовірність нової хвилі комуністичного терору, на Нараді духовництва Слобожансько-Донецької УАПЦ, що відбулася 20 грудня 1928 р., Арх. Іван закликав до загального єднання перед спільною загрозою: «...Шануймо один одного, *оберігаймо*, своєчасно *застерігаймо*, по братерські докоряймо, але все робімо [не] для приниження, а для підняття, виправлення брата свого... Вміймо знайти в людях те, за що їх треба любити. Шукаймо того, що *об'єднує* нас»³⁹. І дійсно, в умовах гонінь на релігію подекуди поступово відходять на задній план протиріччя між конкуруючими конфесіями. Так, диякон Іван Копаниця та священник Андрій Кухаренко, перебуваючи в Солоницівській парафії, помітили «братське відношення» до себе з боку «синодального священника», коли той привозив до селища для віруючих своєї конфесії чудотворний образ Озерянської ікони Божої Матері з Харкова⁴⁰.

Втім, долю УАПЦ незабаром було вирішено. Слобожансько-Донецька УАПЦ з кінця 1929 р. починає відчувати нестачу священнодіячів у зв'язку із хвилею зречень свого сану останніми. Прагнення до самозбереження перемогло переконання частини духовництва. Арх. Івана залишали наодинці з каральною машиною більшовизму навіть такі наближені до нього люди, як диякон Михайло Верещага⁴¹. Однак син одного з організаторів УАПЦ на Черкащині

В. Кохно, свідчить, що священники із контрольованих „російським духівництвом” церковних напрямків («тихонівці» та «обновленці», відомі на Україні під назвою «Синодальної течії»), частіше піддавалися на погрози радянської влади та зрікалися своєї віри, причому робили вони це, якщо вірити свідкові, у більш жорсткій формі, ніж клір УАПЦ⁴². Остання теза, до певної міри, підтверджується матеріалами з Державного архіву Харківської області. Так, наприклад, авторам цієї статті не відомо жодного прикладу надходження до харківських газет покайних *публічних* листів від зреченців-автокефалістів, натомість існує великий масив листів подібного змісту, авторами яких були «тихонівці» та особливо «обновленці». Особливо показовим у цьому відношенні є лист священника-«тихонівця» П. Погодіна, який зрікся сану в червні 1926 р., коли навіть не було особливо великих гонінь на релігію, до редакцій газет «Радянське село» та «Коммунист», де автор «викриває» своїх колишніх колег «тихонівських попів», які нібито «вдавали» з себе «мучеників» з метою тримати парафіян у «безпросвітній темряві». Наприкінці листа П. Погодін обіцяє «чесною працею приносити користь трудящим Союзу»⁴³.

Втім, долю найбільш «незручної» для сталінського режиму УАПЦ незабаром було вирішено. Протягом 1926 – 1929 років в Україні було заарештовано п'ятьох ієрархів УАПЦ, загалом в часи сталінізму було знищено 34 її єпископи, 2000 священників та інших церковних служителів⁴⁴.

На скликаному за вимогою ДПУ Надзвичайному Всеукраїнському Соборі УАПЦ, який проходив 29 – 30 січня 1930 р. (Слобожансько-Донецьку УАПЦ на ньому представляли Арх. Іван та священник Дмитро Любеч) УАПЦ оголосила про свій саморозпуск⁴⁵, Собор оголосив себе Ліквідаційною комісією УАПЦ. На Соборі «з'ясувалося», що «...українізація використовувалася [УАПЦ] як спосіб до розпалювання національної ворожнечі, а соборноправність обернулася в демагогічний спосіб *політичного впливу*»⁴⁶. Собор також повідомив про зв'язки УАПЦ з *петлюрівським рухом* та «з жалем констатував», що «Митрополит В. Липківський, єпископи: О. Яреченко, С. Орлик, П. Жевченко, М. Пивовар, К. Кротевиц, Всеукраїнський благовісник В. Чехівський та інші стояли на шляху націоналістично-політичних контрреволюційних, антирадянських дій через Церкву»⁴⁷. І, нарешті, «зважаючи на все», Надзвичайний Собор «визнав», «що УАПЦ ... була контр-революційною, націоналістичною

організацією, *складовою частиною СВУ*»⁴⁸. Змушена була «покаятися» й Харківська ОЦР, яка в загальних рисах підтвердила основні тези Надзвичайного Собору, додавши наостанок наступне: «...відродилася УАПЦ в часи політичної боротьби, і відроджували її, а потім і до керівництва нею стали люди, які потерпіли поразку на відкритому політичному Фронті й пішовши до Церкви мали намір використати її і дійсно використали як знаряддя для дальнішої боротьби проти Радвлади, а значить, і проти справедливості соціальної революції»⁴⁹.

Після усунення радянською владою митрополита Миколая Борецького та його першого заступника Арх. Йосипа Оксіюка від керівництва тим, що залишилося від УАПЦ, за дозволом ДПУ під керівництвом Арх. Івана Павловського було організовано нову Церковну Раду з центром у м. Харкові, яка, діючи всупереч бажанню більшовиків, активно «відроджувала з попелу» УАПЦ. Починаючи з 17 листопада 1930 р., в окремих єпархіях почали вибирати єпископів. Таким чином, скликаний 9 – 12 грудня 1930 р. Собор на місці зліквідованої автокефальної церковної організації заснував нову Православну Українську Церкву, яку повинен був очолити обраний на митрополита Іван Павловський, який так і не став слухняним знаряддям сталінської диктатури. Відповідно створена митрополитом Іваном церковна організація була швидко ліквідована, а її фундатор 1936 р. був заарештований та вивезений до Казахстану, де він і загинув мученицькою смертю⁵⁰.

Вочевидь, радянська влада не змогла пробачити колишньому чільникові Слобожансько-Донецької УАПЦ сказаних ним 20 грудня 1928 р. на Нараді духовництва своєї церкви слів, якими він керувався протягом цілого свого пастирського служіння: «Церква закликала нас, пастирів, до духовного керівництва і цим самим наклала на нас великі обов'язки. Духовне керівництво – то є керівництво *вірою народньою*, а тому треба найперше мати спокій в собі і чути, як б'ється серце нашої Церкви. Найбільший тягар – це *духовне безсилля народу* і тільки велика віра має підняти з цього безсилля нарід наш. Ніякі реформи не задовільнять нарід, коли *ми* не оживотворимо його *вірою...*»⁵¹. На нашу думку, є всі підстави припускати, що наприкінці 1920-х років український народ, який щиро *повіри*в у декларовану більшовиками «українізацію», почав позбавлятися свого духовного безсилля часів Української національної революції 1917 – 1921 рр., що й дало підстави заступникові голови ДПУ УСРР К. Карлсону разом

із помічником начальника Секретного відділу (СВ) О. Абуговим та виконуючим обов'язки начальника 1-го відділення СВ Б. Козельським підписати ще 4 вересня 1926 р. закритого листа під назвою *«Про український сепаратизм»*. Цей документ передбачав збір усебічної інформації про прихильників «українізації», насамперед із представників «правої» української інтелігенції, тобто середовища українських інтелектуалів, зокрема тих, хто повернувся (або ще хотів повернутися) в Україну під впливом декларованої «українізації»⁵² та апогеєм репресій проти яких став сфальсифікований сталінським режимом процес «Спілки Визволення України» (СВУ), «складовою частиною» котрої нібито й була УАПЦ.

На пленумі ЦК ВКП(б) від 13 листопада 1929р. секретар ЦК КП(б)У С. Косіор зовсім не випадково скаже наступне: «Для того, щоб цілком уявити собі становище, в якому нам доводилось та доводиться працювати, я прохаю врахувати виключно важке класове становище українського села. У нас дуже *культурний куркуль*, що має великі кадри своєї *власної інтелігенції*. Цей куркуль пройшов чудову школу громадянської війни під керівництвом гетьмашини, *петлюрівщини* і т. п. Його класова самосвідомість та активність увесь час підігріваються іззовні. Труднощі в справі підйому сільського господарства потрібно в нас *помножити* ще й на серйозні *труднощі у справі національній*. Всі наші успіхи пов'язані з величезною, виключно успішною роботою в царині *вирішення національного питання на Україні...*»⁵³ [11, с. 288]. Одне з основних завдань для органів ДПУ наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років визначалося наступним чином: *«пов'язати роботу по українській інтелігенції з роботою по селу»*⁵⁴.

Вочевидь, саме прагнення «вирішити національне питання на Україні» штовхнуло Й. Сталіна та його поплічників на застосування *поетапного антиукраїнського терору*, який почався з репресій проти «буржуазно-націоналістичних» УАПЦ, що з 2-ї пол. 1920-х років почала помітно збільшувати свій вплив на українські маси (передусім селянство) навіть у таких регіонах, як Слобожанщина та Донбас, котрі традиційно вважаються зросійщеними, а також свідомої української інтелігенції, котра, на думку, більшовиків, була здатна *очолити* той рух, який вони назвали «українським сепаратизмом». Це було першим етапом антиукраїнських репресій сталінської доби – знищенням *«душі»* українського народу⁵⁵. Відповідно другим етапом була боротьба з

«конвульсіями» «тіла» – переростання 1932 – 1933 рр. загальносоюзної «колективізації» в Голодомор-геноцид, метою якого було бажання «зламати хребет» вже обезголовлений «націоналістичний гідри».

Примітки

¹ Полтава Л. До історії російщення України від 1720 року // Російщення України: Науково-популярний збірник/ Гол. ред. Л. Полтава. – К.: Вид. Укр. Конгресового Комітету Америки Ради оборони і допомоги Україні, 1992. – С. 18 – 19.

² ДАХО. – ФР 845. (Харківський Окрвиконком, м.Харків). – Оп.2. – Спр.1046. – Арк. 8, 11

³ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 15.

⁴ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 11.

⁵ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 2 – 9.

⁶ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 10.

⁷ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 12 – 14.

⁸ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 16.

⁹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 17.

¹⁰ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 19.

¹¹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 18.

¹² ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 18 – 19.

¹³ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 29

¹⁴ Там само.

¹⁵ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 29 – 30

¹⁶ ДАХО. – ФР 1502 (Барвінківський районний виконавчий комітет рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів). – Оп.1. – Спр.437. – Арк. 116.

¹⁷ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 37.

¹⁸ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 39, 52.

¹⁹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 53.

²⁰ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 55 – 56.

²¹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 64.

²² ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 65.

²³ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 80.

²⁴ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 109.

²⁵ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 70.

²⁶ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 85.

²⁷ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 70.

²⁸ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 56.

²⁹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 65.

³⁰ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 74 – 76.

- ³¹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 55.
- ³² ДАХО. – ФР 1502. – Оп.1. – Спр.437. – Арк. 77; ДАХО. – ФР 845 (Харківський Окрвиконком, м.Харків). – Оп.2. – Спр.609. – Арк. 7.
- ³³ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.609. – Арк. 4.
- ³⁴ *Документы* свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927–1932 гг. / Под ред. В. П. Данилова, Н. А. Иваницкого. – М.: Политиздат, 1989. – С. 96.
- ³⁵ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 67, 72 – 73, 81 – 82, 88, 90 – 95, 97 – 98.
- ³⁶ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 67.
- ³⁷ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.609. – Арк. 5.
- ³⁸ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 83.
- ³⁹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 85.
- ⁴⁰ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 68.
- ⁴¹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.609. – Арк. 111.
- ⁴² Упокорення голодом: Зб. док. / Упор. М. Мухіна. – К.: АН України, Археографічна комісія, Ін-т археографії, 1993. – С. 148.
- ⁴³ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.609. – Арк. 46.
- ⁴⁴ *Сотник О.* Репресії проти церкви на Сумщині / О. Сотник. – Суми: Собор, 2005. – С. 9.
- ⁴⁵ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 98.
- ⁴⁶ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 100.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само.
- ⁴⁹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 101.
- ⁵⁰ *Лужницький Г.*, д-р. Московсько-большевицьке переслідування Української Православної Церкви // Російщення України: Науково-популярний збірник/ Гол. ред. Л. Полтава. – К.: Вид. Укр. Конгресового Комітету Америки Ради оборони і допомоги Україні, 1992. – С. Лужницький Г., д-р. Московсько-большевицьке переслідування Української Православної Церкви// Російщення України: Науково-популярний збірник / Гол. ред. Л. Полтава. – К.: Вид. Укр. Конгресового Комітету Америки Ради оборони і допомоги Україні, 1992. – С. 181.
- ⁵¹ ДАХО. – ФР 845. – Оп.2. – Спр.823. – Арк. 85.
- ⁵² *Цвілюк С. А.* Українізація України: Тернистий шлях національно-культурного відродження за доби сталінізму / С. А. Цвілюк. – Одеса: Маяк, 2004. – Цвілюк С. А. Українізація України: Тернистий шлях національно-культурного відродження за доби сталінізму / С. А. Цвілюк. – Одеса: Маяк, 2004. – 24 – 25.
- ⁵³ *Документы* свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927–1932 гг. / Под ред. В. П. Данилова, Н. А. Иваницкого. – М.: Политиздат, 1989. – 288.

⁵⁴ Шаповал Ю. І. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення/ Ю. І. Шаповал, В. А. Золотарьов. – К.: Стилос, 2002. – С. 102.

⁵⁵ Гай-Головко О. Ім дзвони не дзвонили / О. Гай-Головко. – Вінніпег, Канада: Вид. спілка Тризуб, 1987. – С. 14.

Резюме

Майстренко В. С., Корнев О. В. *Українська автокефальна православна церква в історії Слобожанщини та Донбасу (1926 – 1930 рр.)*

В даній статті описується історія Української Автокефальної Православної Церкви на Слобожанщині і Донбасі в перехідний період від НЭПа і політики декларованої «українізації» до початку «колективізації» і антиукраїнських репресій (1926 – 1930 гг.). Дослідження охоплює період максимального посилення позицій УАПЦ, яке стало причиною її жорстокого знищення на рубежі 1929 – 1930 гг. Велику увагу було приділено авторами вивченню зв'язку між ліквідацією незалежної і по-справжньому національної УАПЦ і такими подіями, як розгром декларованої «українізації» і організація штучного Голодомору-геноциду 1932 – 1933 гг., які автори кваліфікують як ланки в одній ланці поступового антиукраїнського терору.

Наумов С. О.

ДО ПИТАННЯ ПРО МАСШТАБИ Й ДИНАМІКУ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (90-і рр. ХІХ ст. – 1907 р.)

Історія українського політичного руху імперської доби вивчається вже понад століття. Попри це, знання про його масштаби й динаміку залишаються неточними і неконкретними, значною мірою з-за відсутності необхідного цифрового матеріалу. Оскільки, судячи з наявної спеціальної літератури, що стосується проблеми, та окреслених перспектив подальшої її розробки¹, чекати результативних узагальнюючих досліджень у цьому напрямку доведеться, мабуть, ще довго (головним чином, через специфічні вади джерельного комплексу), було б доречно, на нашу думку, йти шляхом поступового накопичення часткових показників, кількісних характеристик окремих складових національного руху – партійних, територіальних, соціальних, функціональних тощо.